

EGY ELÉVÜLT VITA TÖRTÉNETÉHEZ

A nemzeti és az emberi azonosságának vagy különbözőségének ma egyre viharosabbá váló kérdése lobbant fel közel egy századdal ezelőtt az öreg Arany János és a fiatal Reviczky Gyula lírai párviadalában. A *Kosmopolita költészet* öreg szerzője rászól versében egy „világköltő“-re, szembesarkítva magát — amint ez a vershez mellékelt levélből idézhető — mindazokkal, akik „a népnemzeti nyomokat kerülve kerülni látszanak s bizonyos kozmopolitásban tetszelegnek“, a fiatal fél pedig címül is ezt adja: *Arany Jánosnak*, hozzátéve nyomatékosan: „Válaszul »Kosmopolita költészet« című versére“. A szembenállás kiviláglik a tartalom-ból is. Arany valakit jelképesen zászló-elhagyással vádol, míg Reviczky mintegy ellentételként állítja fel: „Általános eszme s érzés Nagy, ha nem is nemzeti.“ Az összecsapás 1878-ban megtörtént, s ez később úgy kísértett, mint nemzedékek, irányok, származékok, világnézetek csatájának vészjele.

Figyelmes újraolvasás után mi inkább arra vagyunk hajlamosak, hogy az okos és szükséges kiegyenlítődéssel egykor s ma egyaránt esedékes lehetőségét fedezzük fel a két himnikus költeményben. Keressük csak meg a két vers konkordanciáit. Arany kimondja: „Költő az legyen, mi népe.“ Reviczky visszhangja: „Népével van összeforrvá A nagy eszmék dalnoka.“ Van tehát közös támpont. A feleket bizonyára az is közelíti egymáshoz, hogy a világirodalomban járatos, Arisztophanész, Shakespeare és Molière munkáit fordító, Goethe-hívó (élete végén Baudelaire-ig jutó) Aranytól semmi sem áll távolabb, mint a nemzeti kizárólagosság, s Reviczky legbensőbb jellemzője éppen az Arany-tisztelet: válaszerésében idézi eszménykép-ellenfelétől, hogy a világ nagyjainak tükrében „egy-magából Tűnt nekem föl nép s haza“, ehhez fűzve a maga megjegyzését: „Nagy vagy a nagyok között!“, mert Arany napja is „mindenütt sűt“. Mi marad hátra az ellentétből? A nemzeti és az emberi egybeforrottsága vagy elválaszthatósága? Arany szerint a kettő egy. Reviczky feltételezi, hogy nemzetek eltűnhetnek, de az emberi marad, közkinccsé válik, s így eleve „Nagy művész, ki emberek közt Feledi a nemzetet“. Ezért „csupa kozmopolita“ számára Horatius, Cervantes, Molière, Goethe és maga — Arany! Ez azonban már legfeljebb esztétikai mérlegelés egy elképzelt időtlen és teretlen sarkról. Arany és Reviczky igaza tehát nem két irodalompolitikai front kontrája, hanem ugyanannak a szellemi értéknek a megítélése kétfelől: a realitás vagy az elvontság oldaláról.

Röpke elemzésünket kontextusok támasztják alá. Az írói témakörben választékos Reviczky Gyula tud frontot is nyitni, amikor például támadja az „új népköltők“-et, s betyárfokosukat, parasztságjukat, káromkodásukat kiüzi „a költészet templomából“ (*Az új népköltők*), no de ez a vers

távorról sem vonatkozatható Arany János klasszicitására, méghozzá abban az időben, amikor a „tamburás öreg úr“ már csak nosztalgiában idézi a szülőföldet, s vaksi szemével a pesti liget tolongásaira vagy a Margit-híd éji tragédiáira figyel. A későbbi kozmopolita-viták népi vagy urbánus ellentétpólusairól itt szó sincs, hiszen Reviczky sokkal kíméletlenebb Aranynál, amikor — *Bábel* című versében — „érthetetlen összevisszaság“-nak bélyegzi meg a főváros hóbortos és nyomorgó tarkaságát, hol „diadalt arat a bűn, a szenny“, és semmi sem emlékeztet az „égi Pantheon“-ra (bár máskor éppen „az életharc, a munkaláz“ varázsát köszönti „a város zsvivájában“). A lírai párbaj két hőse inkább csak félreértésből, áltudatból, pillanatnyi látszatzból rögzíthető egymással szembe, mert valóság szerint a két sarkított vers lövedéke nem is talál célba, sokkal inkább közös röppályán cseng egybe hangjuk. Még akkor is, ha a „kozmpolita“ kifejezés Arany számára, aki „ezer szállal“ kötődik a hazához, s dallani „puszta *elvont* ideállal“ nem tud, a gyökértelenséget és élettelenséget jelenti, míg ugyanezt az utópista kifejezést Reviczky az egyetemes emberi fennkölt értelmében használja. Ezek után sem nem fordulat, sem nem megtérés az a később kelt vers, melyben Reviczky immár elhalt mesterét méltatva visszaveri az Arany-ellenes „hígvelejű, kongó nyelvtöltegetőket“.

Mégsem próbáljuk a különbséget eltüntetni, ha tagadjuk is a kizáró ellentétet az öreg Arany és a fiatal Reviczky irodalmi felfogása között. A rébuszt a fiatal Móricz Zsigmond fejti meg, aki — Czine Mihály szava szerint — „nyomoz“ Reviczky egyénisége után, s 1902-ben feltűnik Reviczky-tanulmányával. Móricz úgy találja, hogy az „úri fiú“ magatartásával elindult költő „nem ismerte a népet, a magyart különösen nem“, s míg a nemzeti klasszikusok gyermekkorá a nép közt folyt le, addig Reviczky „lelke fejlődésének legelső kezdetén semmi szerepet nem játszott a nép“. S ahogyan az érzelmei is reflexiók, úgy a népet is csak „akkor kezdte ismerni, mikor már az Arany műveit olvashatta“. Ez a forrásig menő felderítés nemcsak nyelvbeli különbségeket magyaráz meg Reviczky kárára, hanem utal valamelyest arra is, amiben Reviczky már újabbat is ígérhetett: kötetlen egyéni líraiságot. Czine Mihály megjegyzi ugyan, hogy Móricz nem veszi észre ebben a líraiságban a magyar költészet új korszakának kezdetét, de annál feltűnőbb, hogy jóval később, a *Magvető* magyar bibliának szánt szerkesztése közben, Móricz éppen az 1878-as Arany-versre írt Reviczky-választ teszi közzé. 1940-ben bizonyára úgy érezte, hogy a megbolydult nacionalista Európában, a kitört második világháború faji jelszavai, sovinizmusa, kalandor hódításai idején éppen a nemzeteket is túlélő emberség-érték hangsúlya időszerű.

A későbbi kozmopolita-viták nemzetibb vagy emberibb felei semmiképpen sem támaszkodhatnak Arany és Reviczky álellentétére vagy tényleges különbségeire. Ez az ós-vita (nem pontos a fogalmazás, hiszen megelőzték már ezt is a hazai vagy idegen, nemzeti vagy nemzetietlen, konkrét-táji vagy *elvont*-européer ellenpárosításai) ugyanis semmiképpen sem állított egymással szembe világtagadó nacionalistát nemzettagadó kozmopolitával, hanem sokkal inkább nemzeti lét és emberség közös gondját tudatosította népibb vagy polgáribb, tájban konkrétabb vagy gondolatban *elvontabb* nézőszögből, oldalt hagyva akár a betyáros népieskedést, akár a tényleges vagy feltételezett elidegenedést. Mégis: éppen

az az ütközés Arany és Reviczky között a maga álképletével hasonlít későbbi furcsa helyzetekre, amikor ugyancsak nem a valódi nacionalista és a valódi kozmopolita csap össze, hanem a nacionalistának vélt és bélyegzett a kozmopolitának vélttel és bélyegzettel, s csak helyes interpretáción, megértő dialóguson, magyarázó eszmecserén múlik, hogy ugyanazon teljesség homorúja és domborúja egymásba illeszkedjék. Egyedül a nemzeti és az emberi újra meg újra időszerű összeegyeztetése teheti eredményessé az imperializmus frontján legagresszívabbá vált nacionalizmus és kozmopolitizmus eszmei visszaverését, hatásainak semlegesítését közéletünkben és a közéletet mindenkor jelző irodalomban.

Igyekezettünk világos: kiszúrtuk, leválasztottuk a két nagy vers — a *Kozmopolita költészet* és az *Arany Jánosnak* — szerkezeti-tartalmi önállóságát a közvetlenül egyidejű, még csak körvonalakban jelentkező irodalmpolitikai vitákból, melyek később egyre erősebb hullámveréssel térnek vissza. Ezzel a kiragadó művelettel védjük is a két verset, s egyben a mai tanulságokig feszítjük jelentőségüket. A kozmopolita-viták történetét különben kitűnően megírta Komlós Aladár 1966-ban *Gyulai-tól a marxista kritikáig* címen megjelent munkájában, a népnemzeti iskola dekadenciájától új, nyugatos hullámokon át Ady nemzeti-emberi szintéziséig, a rasszista jellegű kozmopolita-ellenességtől Lukács György társadalmi esztétikájáig követve a magyar irodalmi kritika hét évtizedét. Ebben a történeti kibontásban maga a kiindulópont, Arany szóban forgó verse, csak mint „meglehetősen homályos célzatú költemény“ szerepel, melyről az sem állapítható már meg biztosan, vajon a Gyulai Pál bírálta újromantikus drámaírók — Rákosi Jenőék, Abrányi Kornélék — ellen szól-e, avagy a németül is író Reviczky ellen személy szerint... Komlós Aladár inkább arra a folytatólagosságra ügyel, melyben Arany elvi állásfoglalása zászló és bunkó lesz méltatlan utódok kezén: egy konzervatív nacionalista álláspont fedezője a Nyugat irodalmi betörésével, új kor új dalaival szemben. Ezt a torzulási pályát nem akartuk követni, különben is egyetértünk Komlós Aladár nem egy tekintetben a Farkas Gyula-féle *Az asszimiláció kora* ellenkönyveként használható vitáinak apologetikus érveivel.

Tagadhatatlan, hogy kozmopolita-ellenesség örve alatt a nemzeti képet falura korlátozó, az élő történelmiséggel szemben romantikus — és úri — múlt-szemléletet képviselő maradiság vonult fel mindazok ellen, akik a várost, a polgárisodást, s ezzel egyidőben az európai tájékozódást, korszerű világirodalmi párhuzamosságokat is bevonták az új nemzet-képbe. Ne feledjük azonban, hogy Ady Endre az Arany-epigonok ellen fellépve mégiscsak Aranyhoz tér vissza, Gyulaiék táborának szétverése közben felfedezi magának a kicsi valójánál „többet“ jelentő Gyulai Pált, az elavult nemzeti képlettel — az úri magyarsággal és a vele egyesződött polgársággal — szemben új, igazabb magyarságot hív munkásból és parasztból, testvérül vállalva minden dolgozót, s erről az állásponttról mondja ki: „Kozmopolita csak a nyegle lehet, de internacionalista minden becsületes ember.“ A népi írók realizmusa és az osztályharcos munkásirodalom a két világháború között már ebben az Ady-teremtette új nemzeti és emberi sorsvállalásban talált egymásra, s közösen jutott el az úri-polgári nacionalizmust és világpolgári anarchizmust erőlköcsileg egyaránt felszámoló maiságig.

Szocialista korunk letisztult értelmezésével hajlik vissza 1953-ban megjelent Arany-monográfiájában Barta János Arany ars poetica-szerű verséhez, áthidalva a háromnegyed százados félreértelmezéseket. Szerinte a *Kosmopolita költészet* „az öreg Arany nagy vallomása a költő nemzeti hivatásáról... A nagy európai politikában ekkor kezdtek kibontakozni azok a nagyhatalmi törekvések, amelyek a kis népeket elnyeléssel fenyegették. Arany aggódva veszi észre, hogy az imperialisták felől nemcsak a nyílt háború a veszedelemes. Egy másik, alattomosabb hadjárat is folyik: a »hatalmos« birodalom kultúráján keresztül hatol be a kis népek közé, s úgy porlasztja szét ellenállásukat. Ez ellen küzdeni, szintén a kultúra, a nemzeti nyelv és irodalom vonalán: ez a költő igazi hivatása...“ Széles európai térképbe helyezi Sőtér István is a problémát, amikor így utal a költő szorongásaira: „A kialakuló imperializmus korának válságaként háborúk sorozata vonul végig Európán; Arany megretten, elkomorul...“ Miért is feledkezni meg erről? A demokratikus nemzetalakulás folyamatában oly kiváló szerepet viselő költő sok más társával együtt (gondoljunk itt, Kolozsvárt Sámi Lászlóra) már 1871-ben megdöbbenve figyelte a Franciaország legyűrésén edződő német nagyhatalmi kibontakozást, s az orosz—török háborút követő berlini kongresszus immár a kiegyezés Magyarországot is egy nagyhatalmi hódító politika szekerébe fogja. Andrassy Gyula végzetes „nagyvonalúságáról“ van szó: ő helyezi a benső ellentmondásaiban gyötrődő országot a Drang nach Osten bástya-szaka-szára, ékül ajánlva fel Kelet-Európával szemben. Bosznia-Hercegovina osztrák—magyar okkupációja már egy világháború látomásait villantja fel. Ebben a konstellációban jelenik meg Arany mementója:

*Am terjessze a hatalmas
Nyelvét, honját, istenit!
Zúgó ár az, mindent elmos,
Rombol és termékenyít:
De kis fajban, a mely ép e
Rombolásnak útban áll,
Költő az legyen, mi népe —
Mert kivágyni: kész halál.*

Itt bizony a támadó nacionalizmus, a nagyhatalmi hódítás, a nyelvet-népet fenyegető előzónlél riaszt a kis nép védekező nemzeti érzésének ébrentartására s annak az általános embernek a kifejtésére, ami éppen a „sűjtött népek“ panasza, a „húnyó nép“ sorsával összeférhetetlen közönyösség visszautasítása. Ez az az Arany, aki Németh László szavaival „ólmos testvériségben él a valósággal s mély meghasonlásban az emberek reményeivel“. A vitatott Arany-vers itt kongat harangot a vész elébe, s majd Ady felel rá — történetesen Pintér Jenőnek ajánlott — *Utálatos, szerelmes náció*m című versében, sikongva: „Nyugat ellen Nyugatot hozz...“

Arany János új személyiséggrazának jeles úttörője, Németh G. Béla, az 1967-es másfél-centenáris emlékezések alkalmából a bizonytalanság költőjét mutatta be, aki a demokratikus forradalom előtt keletkezett *Toldi* boldog bizonyosságának erkölcsi erejével áll szemben a forradalom leverése után megváltozó, az eredeti történeti célokat elvesztő — tudjuk: kapitalista — világgal, az eldologiasodással, az önelvű s a társadalmi ember ellentmondásával, az elmagányosodással. Népnemzeti beállítódása így

morális elkötelezettséget ölt, melynek alapmotívuma a tragikummal való vívódás. Szerintünk ez érződik ki — messze túl a ma már meg nem ragadható egykorú zsörtölődéseken — a *Kosmopolita költészet* izgalmas és maradandó soraiból. Mára azonban, amikor a szocializmus viszonyai közt lehetőség támadt népi teljességű nemzetalakulásokra osztályellentmondások nélkül, és sor került ezek élő nemzetköziségére (beleértve a folyamatokba az együttélő nemzetiségek hasonló fejlődését), a Toldi-kép naiv illúziójának bomlása helyébe ugyanezen népi eszmény tudományos változatának reális bizonyossága léphet: a demokratikus valóság nemzeti és nemzetközi embersége.

Ami az ilyen körülmények közt megszűnik, az a falu és város, eredeti származás és asszimiláció, vidékiség és európaiság, nemzeti és emberi hamis ellentételezésére épített kozmopolita-vita. Hatalmas társadalmi erőkből reprodukálódik ma a valóságban mindaz, ami az öreg Arany és a fiatal Reviczky költői párbajában még csak felsejlő magatartás-egyezés és gondolatközösség. S az új viszonyok közt reprodukál az irodalom is. Figyeljünk fel gazdagodó romániai magyar irodalmunkban mindazokra a megegyező vonásokra, melyek közösen cáfolják akár a nyelvtől-tájtól-néptől való elidegenedést, akár egy elszigetelődő kizárólagosság öngyilkos hajlamait, s egyre tisztábban bontják ki nemzetiségünk és emberségünk egy-igazát.

Gy. Szabó Béla:
Petőfi fája